

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЛАРІОНОВА Вікторія Костянтинівна

УДК 17.03:291.1

ЕТИКА АБСОЛЮТУ
РОСІЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ІНТУЇТИВІЗМУ
(М. О. ЛОССЬКОГО і С. Л. ФРАНКА)

1870-1965

1847-1950

09.00.07 — етика

Микола
Дуффієвіч

Семен
Мухомов

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ — 1997

17
Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі етики, естетики та культурології Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий консультант — доктор філософських наук, професор **О. І. ЛЕВИЦЬКА**

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор **М. В. КАШУБА**, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів)

доктор філософських наук, чл.-кор. НАН України **В. С. ПАЗЕНОК**, Інститут філософії НАН України, завідувач відділу

доктор психологічних наук, академік НАН України **В. А. РОМЕНЕЦЬ**, Київський університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри загальної та інженерної психології.

Провідна організація — Національний університет "Киево-Могилянська академія".

Захист відбудеться 27 листопада 1997 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.39. при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252001, Київ, вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58)

Автореферат розіслано "26" жовтня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

Д. Ю. КУЧЕРІЮК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна етична наука значно розширила коло проблем, дослідження яких стало нагальною потребою в умовах духовного відродження України, руйнування стереотипів нашого мислення, усунення заборони на вивчення окремих філософських шкіл і напрямів. До таких проблем, на наш погляд, належить вивчення етичних теорій найвидатніших представників російської філософії інтуїтивізму — М. О. Лосського і С. Л. Франка.

Ми перебуваємо на межі двох великих історичних епох, і новий досвід вимагає нового його осмислення. Гуманістичні надбання минулих поколінь у цьому плані являють собою багату скарбницю, з якої наші нащадки мають можливість черпати наснагу для подальшого свого творчого розвитку. Вилучення будь-якого елемента філософської культури звужує масштаби філософського мислення.

Останнім часом вийшли друком праці російських філософів, що опинились у вимушеній еміграції, іншого статусу посіла релігійна література. Зіткнулись плюральні потоки філософських пошуків. З огляду на це перед історією філософії постали завдання глибокого засвоєння цієї традиції як феномена, що вписаний у світовий філософський процес, і такий, що має специфічні риси.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена недостатнім вивченням російської філософії інтуїтивізму кінця XIX — початку XX ст., фрагментарністю спроб її історичного аналізу. Дослідження генезису цього напрямку уявляється необхідним для його типологічного визначення, а також для виявлення його сучасних форм.

Незважаючи на відрив від національних коренів, російська філософія інтуїтивізму не загубилась у духовних пошуках XX ст. А відтак важливим постає завдання відновлення розірваної традиції, засвоєння того, що не втратило своєї значущості для сьогодення.

Морально-етична проблематика не є принципово новим яви-

ДВ ім. В. Стефанишина
ЛН України

шем для російської релігійної філософії, проте вона репрезентує саме ту специфічну рису, котра передовсім притаманна творчості М. О. Лосського і С. Л. Франка.

Дослідження етичної спадщини філософів значною мірою є актуальним сьогодні ще й тому, що вона здатна сприяти теоретичному з'ясуванню найважливіших закономірностей розвитку і саморозвитку сутнісних сил людини. На тлі панування матеріалістичної філософії, за умов фетишизації техніки, поширення прагматичних настроїв відчутним стало ставлення до проблем духовності як до другорядних, принаймні, похідних факторів людської буттєвості, що супроводжується духовною кризою, загрозливою для існування людства як такого. Проблеми дослідження духовного світу людини, змісту моральних цінностей завжди актуальні, мають велике соціально-практичне значення і тому викликають науковий інтерес.

У дослідженні розглядається проблематика, яка, власне, одвічно була присутня у філософії, однак у ХХ ст. вона набуває особливої ваги. Йдеться про з'ясування природи моральних абсолютів, інваріантного ядра моралі. Однією з провідних у сучасних філософських пошуках стала проблема співвідношення етики та онтології, шляхів морального пізнання.

Філософське вчення інтуїтивізму є не тільки частиною культурного надбання, а й духовним джерелом для осмислення теперішнього та майбутнього життя, в тому числі й народів України. Тільки в спілкуванні, діалозі, зіставленні логічних засад та висновків можливе філософське мислення, поліфонічне звучання та спільний пошук істини національними філософськими думками — українською та російською. Однак розвиток філософії постає не лише в дослідженні певних проблем, а й у розробці нових підходів, застосуванні нових методів вивчення проблем, які завжди приковують увагу мислителів.

Актуальність дослідження етики Абсолюту, створеної М. О. Лосським і С. Л. Франком, значною мірою зумовлена, крім того, ще однією суто практичною обставиною. Особливості

українського національного характеру визначаються наполегливим пошуком безумовних цінностей, абсолютних істин, вищої правди і справедливості, прагненням до добра, любові. В українській душі визначального значення набувають не антиномії, суперечності, а пошук гармонії як основи людського буття. Такі прагнення формують національний ідеал. У центрі уваги філософських роздумів М. О. Лосського і С. Л. Франка поставлено буття людини зі всіма його трагічними реаліями. Філософське вчення, що виникло в іншій культурній ментальності, на іншому соціальному ґрунті, звичайно, повинно асимілювати і тим самим збагатити скарбницю вітчизняної філософії.

Засвоєння засадничих орієнтирів, що властиві російським філософам-інтуїтивістам — найкращий засіб протидії сучасним формам цинізму та нігілізму.

Стан вивчення проблеми. У радянській філософській літературі теоретична спадщина М. О. Лосського і С. Л. Франка практично була невивченою і незадіяною. Оскільки більшість свого життя філософи перебували у вимушеній еміграції (Німеччині, Словаччині, Франції, Англії, США), частина їх праць виходила європейськими мовами і була невідома на їх батьківщині. Лише за останнє десятиліття ситуація докорінно змінилась: майже увесь їх творчий доробок опублікований в Росії.

Заперечуючи доцільність позитивного наукового осмислення ідей немарксистської філософії, численні радянські автори розглядали звернення до дослідження релігійно-ідеалістичної філософії і концепцій її представників виключно як "форму боротьби з буржуазною ідеологією". Як наслідок, незважаючи на наявність багатьох історико-філософських досліджень, російська філософія інтуїтивізму залишається дослідженою однобічно.

Нігілістичне ставлення до визначних традицій національної культури ставило під сумнів і саму можливість творчого розвитку філософії у післяреволюційній Росії.

Керуючись не стільки загальнофілософськими та науковими, скільки політичними міркуваннями щодо оцінки творчості

М. О. Лосського і С. Л. Франка, першими критиками їх були Г. В. Плеханов, В. І. Ленін, О. А. Богданов, Л. І. Аксельрод.

У 20-ті роки цю лінію підхопили філософи-марксисти В. В. Адорадський, А. М. Деборін, І. К. Луппол та ін.

Праці С. Л. Франка, надруковані в перші післяреволюційні роки в Росії, не пройшли поза увагою громадськості. Так, на його "Начерк методології суспільних наук" (1922) відгукнувся в журналі В. В. Адорадський, а на "Вступ у філософію" С. Л. Франка" сти-слу, критичну рецензію написав І. К. Луппол. Відреагувала радянська преса і на виступ С. Л. Франка у збірнику "Освальд Шпенглер і присмерки Європи" (1922).

Марксистська офіційна думка піддавала гострій критиці релігійно-філософські погляди М. О. Лосського і С. Л. Франка.

Щоправда, перша праця М. О. Лосського "Обґрунтування інтуїтивізму" зазнала критики навіть з боку прихильників основних ідей його філософської системи (М. Бердяєва, Л. Лопатіна, Аскольдова-Алексеева та ін.). У даному разі критичне ставлення професорів філософії до поглядів М. О. Лосського було наслідком відсутності в ній прямого зв'язку ідей інтуїтивізму з релігією та богослов'ям.

Головними джерелами вивчення творчої спадщини М. О. Лосського і С. Л. Франка слугували праці філософів російського зарубіжжя: *Бердяєв М. О.* Російська ідея (основні проблеми російської думки XIX — початку XX ст.). — Париж, 1946; *Зеньковський В. В.* Історія російської філософії. — Нью-Йорк, 1951; Париж, 1974; *Зернов Н. М.* Російське релігійне відродження XX століття. — Париж, 1974; *Лосський М. О.* Історія російської філософії. — Нью-Йорк, 1951; *Левицький С. О.* Начерки з історії російської філософії і громадської думки. — Франкфурт-на-Майні, 1981; *Полторацький М. П.* Росія і революція. — Нью-Йорк, 1988; *Флоровський Г. В.* Шляхи російського богослов'я. — Париж, 1937; *Яковенко Б. В.* Начерки російської філософії. — Берлін, 1922.

Суттєве значення має "Збірник пам'яті С. Л. Франка", що вийшов за редакцією В. В. Зеньковського, другий розділ якого складають безпосередньо історико-філософські дослідження про філософа.

І дотепер відсутній цілісний аналіз філософських систем, створених М. О. Лосським і С. Л. Франком. Єдине монографічне дослідження радянського періоду, що містить критичний аналіз поглядів філософів, це праця І. П. Чуєвої "Критика ідей інтуїтивізму в Росії" (М. - Л., 1963). Цій же темі присвячено її кандидатську дисертацію.

Враховуючи особливості попередніх досліджень, а саме відсутність в них систематичного, комплексного аналізу еволюції філософії інтуїтивізму, взаємозв'язку між різними його формами і етапами, уявляється актуальним проведення історико-філософського аналізу витоків та теоретичних джерел російської філософії інтуїтивізму кінця XIX — початку XX ст., оскільки саме в такому різновиді дослідження може бути виявлено його позитивний зміст, оцінено вагомість і значення у світовому процесі.

Питання історико-філософського аналізу трактувань інтуїції в європейській науковій думці знайшло відображення у монографіях В. Ф. Асмуса "Проблема інтуїції в філософії і математиці (Нарис історії: XVII — початок XX ст.)" і В. В. Ляха "Критика інтуїтивізму сучасної буржуазної філософії".

У написанні дисертації автор спирався на ідеї Платона, М. Кузанського, Г. Лейбніца, П. Юркевича, Вол. Соловйова, А. Бергсона та ін.

Однією з найбільш репрезентованих і класичних постатей у сфері філософської інтерпретації інтуїції є А. Бергсон. У дисертації робиться акцент не на негативних аспектах інтуїтивізму А. Бергсона, оскільки вони досить докладно були розглянуті у нашій літературі, починаючи з відомої роботи В. Ф. Асмуса, а на позитивних. Так, Бергсон вказує на цілісність (не-множинність) інтуїційної (інстинктивної) сфери, на стрибкоподібний (недискурсивний) характер переходу від нераціонального ("хаосу") до розу-

му ("порядку").

А. Бергсон зазначає, що абсолютне може бути даним лише в інтуїції, тимчасом як усе інше відкривається в аналізі.

Традиція вивчення російської релігійної філософії формується сьогодні прямо на очах. Тим часом, навіть порівняно з іншими російськими мислителями, постаті Лосського і Франка, їхня творча спадщина лишаються найменш дослідженими.

Останнім часом інтенсивно друкуються твори російських мислителів, за якими з'являються перші дослідницькі праці, а також довідкова література. Лише в 1995 р. вийшло чотири словники, присвячені російській філософії. Насамперед це друге видання довідника "Філософи Росії ХІХ—ХХ століть" — М., 1995 (перше видання було надруковано у 1993 р.). Вийшов друком біографічний словник "Сто російських філософів" (М., 1995). У Російському гуманітарному університеті створений Малий енциклопедичний словник "Російська філософія" (М., 1995).

Сьогодні, коли посилився інтерес до російської релігійної філософії, з'являються об'єктивні розробки, спрямовані на осмислення місця і значення М. О. Лосського і С. Л. Франка у світовому філософському процесі. Передовсім слід відзначити праці філософської школи Санкт-Петербурзького університету — В. Ф. Бойкова, О. О. Єрмічева, А. Ф. Замалеєва з серії "Витоки вітчизняної думки".

Філософська концепція С. Л. Франка розглядається П. В. Алексєєвим у передмові до книги "Духовні засади суспільства" (М., 1992); у книзі В. П. Акуліна "Філософія всеєдності від Вол. Соловйова до П. А. Флоренського" (Новосибірськ, 1990).

Із дослідницьких робіт, представлених на здобуття наукового ступеня, слід назвати працю Г. П. Токмакової "Проблема сенсу життя в соціальній філософії С. Л. Франка" (М., 1991); Г. М. Завольської "Проблема особистості в філософії С. Л. Франка" (М., 1993); низку публікацій В. В. Сухорукова.

На сьогоднішній момент існує традиція аналізу філософії М. О. Лосського і С. Л. Франка крізь призму розуміння тієї духовної ат-

мосфери, котра передувала соціально-політичним подіям 1917 року. Обстоювання духовної свободи, вірність ідеалам, обґрунтування російського типу духовності як російської ідеї — ось ті домінанти, що складають ядро пошуків П. П. Гайденко, А. В. Гулиги, М. М. Старченка, Л. Є. Шапошнікова та ін.

Аналізуючи праці, присвячені дослідженню творчості М. О. Лосського і С. Л. Франка, зауважимо, що загальним недоліком майже всіх, за винятком праць В. В. Зеньковського, А. А. Єрмічева, П. П. Гайденко, є розгляд філософії без урахування генези світогляду. Майже не зустрічаються посилання на здійснення дослідження певного періоду творчості мислителів. Уся їх творча спадщина інтерпретується як єдине ціле. Окремі аспекти творчості філософів піддавались, однак, корекції і часом суттєвій.

Таким чином, інтуїтивізм як особлива історична і теоретична форма філософського вчення про інтуїцію, як напрям релігійно-філософської думки в Росії початку ХХ століття в сучасній літературі належним чином не проаналізований. По суті, саме явище це не *конструйовано*, не здійснено його зіставлення з іншими формами інтуїтивізму (зокрема, репрезентованою А. Бергсоном), не досліджені його генетична основа і загальна структура.

Висуваючи проблему російської філософії інтуїтивізму в її логіко-теоретичній цілісності, автор передовсім здійснює історико-етичне дослідження, оскільки етичні теорії М. О. Лосського і С. Л. Франка не дістали свого висвітлення в сучасній науковій літературі. Дисертант намагається надолужити цю прогалину.

Мета дисертаційного дослідження полягає передовсім у побудові цілісної категоріально-методологічної моделі етики Абсолюту, створеної М. О. Лосським і С. Л. Франком, розкритті особливостей онтологічного, гносеологічного та аксіологічного обґрунтування ними основних моральних понять.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких конкретних завдань:

- з'ясувати ідейні та теоретичні джерела російської філософії інтуїтивізму початку ХХ століття, визначити її самобутність у

- порівнянні з інтуїтивізмом А. Бергсона;
- реконструювати філософські системи М. О. Лосського і С. Л. Франка, що розгортаються у традиціях метафізики всеєдності;
 - дослідити місце і роль у цих філософських системах створеної ними етики Абсолюту;
 - виокремити схожість і відмінність у підходах М. О. Лосського і С. Л. Франка в розв'язанні етичних проблем;
 - розглянути особливості онтологічного обґрунтування основних моральних понять: добра і зла, свободи волі, любові, самовдосконалення, сенсу життя;
 - розкрити евристичні можливості чуттєвої, інтелектуальної та містичної інтуїції при досягненні явищ моралі;
 - дослідити структурну ієрархічність створеної М. О. Лосським системи абсолютних і відносних цінностей, аксіологічного обґрунтування моральних понять;
 - з'ясувати принципові методологічні орієнтири створеної російськими філософами-інтуїтивістами особистісної етики;
 - проаналізувати принцип взаємодії "Я"- "Ти", соборності в обґрунтуванні соціальної етики С. Л. Франком;
 - дослідити гуманістичний потенціал створеної М. О. Лосським і С. Л. Франком "етики християнського реалізму";
 - здійснити аналіз понять "моральні абсолютні" і "абсолютне в моралі" з метою подальшої розробки цієї проблеми сучасною етичною наукою;
 - визначити різні підходи у розв'язанні проблем духовної цілісності особистості.

Об'єктом даного наукового дослідження є філософська творчість М. О. Лосського та С. Л. Франка — видатних представників російської філософії інтуїтивізму, створені ними самобутні філософські системи.

Предметом наукового аналізу є етичні теорії М. О. Лосського і С. Л. Франка, об'єднані під назвою "Етика Абсолюту".

Методологічні засади дослідження. Для досягнення поставленої

мети і розв'язання дослідницьких завдань автор виходив з широкого кола різних філософських і загальнонаукових методологічних підходів, що склалися в сучасній етичній літературі.

Оскільки визначена проблема є багатоаспектною і маловивченою, автор намагався наблизитись до синтезу гносеологічного, аксіологічного, соціологічного, етико-логічного та інших підходів, не абсолютизуючи жодного з них.

Теоретичною та фактологічною базою дослідження є праці М. О. Лосського, С. Л. Франка та інших філософів релігійного спрямування, які розглядаються без ідеологічної визначеності та методологічної упередженості. Автор намагається реконструювати логіку їх мислення, прагне уникнути як абсолютизації релігійного редукціонізму, так і секуляризації надбань філософів. Аналізуються біографічний та автобіографічний матеріали. Важливим джерелом для умовисновків були праці вітчизняних і зарубіжних авторів з історії філософії, соціальної філософії, етики, релігієзнавства (270 назв).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці проведено цілісний аналіз етичних теорій М. О. Лосського і С. Л. Франка — найвидатніших представників російської філософії інтуїтивізму, реконструйовано створену ними Етику Абсолюту, що ґрунтується на засадах метафізики всеєдності; досліджено висунуті ними онтологічні, гносеологічні та аксіологічні обґрунтування основних моральних понять.

Основні ідеї та висновки, що становлять наукову новизну і виносяться на захист, полягають в такому:

- обґрунтовано, що російська філософія інтуїтивізму кінця XIX — початку XX століття характеризується як особлива історична і теоретична форма філософського вчення про інтуїцію. Доведено, що це була спроба об'єднати в металогічному синтезі чуттєву, інтелектуальну та містичну форми інтуїції, а тим самим зняти суперечності між раціоналізмом і ірраціоналізмом;
- всупереч усталеній гносеологічній традиції М. О. Лосський і С. Л. Франк вперше запропонували онтологічний варіант інтуїти-

візму. Створені ними цілісні філософські системи розгортаються у традиціях метафізики вседності;

- мислителі інтерпретували інтуїцію як універсальну співпричетність "усього всьому" у світі, внаслідок чого їх інтуїтивізм постає як форма світосприйняття, світовідношення;
- у запропонованому М. О. Лосським і С. Л. Франком інтуїція має надособистісний характер, виражає "напруження" між людиною і світом, їх неподільність, інтенціональність. Ці і ряд інших ознак вказують на онтологічний характер інтуїції, її співвідносність з такими категоріями, як "життєвий світ" (Е. Гуссерль), "буття-свідомість" (М. Хайдеггер), "життєве поривання" (А. Бергсон) і т. ін.

Проведено суттєве уточнення змісту та структури Етики Абсолюту, розробленої М. О. Лосським і С. Л. Франком. У дисертації доведено, що етичне вчення становить основу і вершину побудованих М. О. Лосським і С. Л. Франком цілісних філософських систем.

Створена ними Етика Абсолюту ґрунтується на засадах метафізики вседності. Головними її складовими є Добро, Свобода і Любов, які набувають метафізичних ознак.

Автором виокремлені основні структурні компоненти Етики Абсолюту:

- а) особистісна етика;
- б) соціальна етика;
- в) етика "християнського реалізму", або "конкретна етика".

Робиться висновок, що етика Абсолюту — це філософія цінностей, святинь, філософія свободи і любові. Для її засвоєння недостатньо логічних міркувань, понятійного апарату. Необхідно інтуїтивне осягнення Абсолюту (а відтак, Бога), ідеалу, без яких неможлива мораль, те основне, що робить людину людиною.

Вперше досліджено гносеологічні підходи до обґрунтування явищ моралі з позицій філософії інтуїтивізму (Добра, Свободи, Любові, сенсу життя). На підставі цього поглиблено уявлення про роль і місце чуттєвої, інтелектуальної та містичної інтуїції.

Доведено, що Етика Абсолюту є не тільки теоретичною, а й практичною, оскільки націлює на вдосконалення суспільного буття, окреслює моральні орієнтири.

Зроблено висновок, що етичні теорії М. О. Лосського і С. Л. Франка теомонні, проте мають чітко простежуваний антропологічний ракурс. Вони містять в собі величезний гуманістичний потенціал. Найважливішим є те, що в центр уваги поставлені проблеми духовного життя людини, її творчої самореалізації, свободи і відповідальності за світ і своє місце в ньому; пошуку витоків духовності та форм її виявлення.

Обґрунтовано відмінність понять "моральні абсолюти" і "абсолютне в моралі". В якості останнього, на думку автора, на рівні емпіричної констатації постають "моральні норми", які мають високий рівень абстракції, виконують роль морального імперативу. Аргументовано необхідність подальшого розроблення цієї проблеми сучасною етичною наукою.

Здійснено висновок, що поступальний розвиток етичної думки завжди носив діалектичний характер, за яким сама протилежність позицій правила за стимул просування думки вперед, а тому повноцінна історія етики не може бути вибірковою. Автор прагнув усунути наявну прогалину в історико-етичному знанні.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Висновки і теоретичні обґрунтування дисертаційного дослідження роблять внесок у теоретичний доробок щодо вивчення теоретичної спадщини філософії "російського зарубіжжя", зокрема М. О. Лосського і С. Л. Франка, закладаючи підвалини цілісного аналізу їх внеску у світову філософську скарбницю, усвідомлення їх ролі та місця.

У дисертації вирішуються теоретичні проблеми сучасної етичної науки. Окремі висновки можуть стати основою дослідження гносеологічного, онтологічного та аксіологічного обґрунтування феноменів моралі; визначення евристичних можливостей інтуїції у сприйнятті моральних явищ.

Матеріали дослідження доцільно використовувати при розроб-

ленні планів викладання нормативних філософських дисциплін, спецкурсів з етики у вищих навчальних закладах.

Здобуті результати дослідження можуть бути використані для філософського осмислення сучасних інтеграційних процесів, що відбуваються в суспільстві, конструктивного діалогу з церковними інститутами.

Апробація дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли відображення в двох одноосібних монографіях та інших публікаціях автора, а також були викладені на десяти наукових і науково-практичних конференціях: "Дні науки" Київського університету імені Тараса Шевченка, філософський факультет (1996); науковій конференції "Етика і естетика в структурі сучасного гуманітарного знання" (Київ, 1997); постійнодіючому філософському семінарі в м. Дрогобичі "Гуманізм. Людина. Моральність. Людинознавчі філософські читання" (1996); "Гуманізм і духовність у контексті культури" (1995); "Гуманізм. Людина. Свобода" (1991); У Всеукраїнській науково-практичній конференції "Політична культура посткомуністичної України" (Тернопіль, 1996); Міжвузівській науковій конференції "Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України" (Івано-Франківськ, 1994).

Положення дисертації доповідались та обговорювались на теоретичних і методологічних семінарах кафедри філософії Прикарпатського університету, звітних наукових конференціях викладачів.

Одержані результати використані автором для читання спецкурсу з етики в Київському університеті імені Тараса Шевченка, авторського курсу з історії етичних вчень в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника.

Структура дисертації. Логіка наукового пошуку, цілі та завдання дослідження, концептуальна основа обумовили структуру роботи (360 с.), яка складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У ВСТУПІ обґрунтовано актуальність теми, висвітлено стан розробки проблеми, охарактеризовано концептуально-методологічну базу дослідження, сформульовано його мету та новизну отриманих результатів, показано їхню науково-практичну значущість, перелічені форми апробації.

У першому розділі "**Гене́за етичного вчення російської філософії інтуїтивізму**" простежуються ідейні та теоретичні витoki філософії М. О. Лосського і С. Л. Франка.

Зазначається, що переддень ХХ століття в історії російської філософії характеризувався зростанням незадоволеності традиційними формами ідеалістичної думки, що ґрунтувались на раціоналістичних засадах, запереченням абсолютизації інтелектуальних форм. Раціональному шляху пізнання релігійно-орієнтовані філософи протиставляли інтуїцію, яка сприяє миттєвому розумінню металогічних основ буття, феноменів індивідуальної свідомості, сутності об'єктів природного середовища, внутрішнього світу людини. Особливо виразно ця тенденція простежується в етиці — у трактуванні явищ моралі. Ними також було висунуто принципово нову онтологічну постановку питання про інтуїцію, некласичну за своїм характером.

У першому розділі закладаються теоретичні підвалини аналізу Етики Абсолюту, що ґрунтується на метафізиці всеєдності, створеної М. О. Лосським і С. Л. Франком. З'ясовуються роль і місце російської філософії інтуїтивізму як самостійного напрямку релігійної орієнтації.

Перший параграф "*Ідейні та теоретичні джерела російської філософії інтуїтивізму*" доводить, що паралельно із плином європейської та американської філософської думки в російській філософській літературі на початку ХХ ст. утворюється власна оригінальна школа інтуїтивізму, яка жила як західними науковими досягненнями, так і своєю національною філософською традицією. Незважаючи на значну схожість у вихідних засадах,

означена школа мала суттєві відмінності від західних варіантів інтуїтивізму.

Проаналізовано традиції російської філософії. Зокрема, це гносеологічні ідеї слов'янофілів (І. В. Киреевського і О. С. Хом'якова), які набули подальшого розвитку у працях Вол. Соловйова і братів Сергія і Євгена Трубецьких. Тим часом сам М. О. Лосський вважав себе незалежним від своїх російських попередників.

Далі простежується, в діалозі з якими філософськими ідеями та напрямками формується проблемний простір філософських систем М. О. Лосського і С. Л. Франка.

Робиться висновок, що філософська система М. О. Лосського переважно складалась під впливом німецької класичної філософії, а також інтуїтивізму А. Бергсона.

Інтуїтивізм як напрям релігійної філософії Росії кінця XIX — початку XX ст. розглядається як особлива історична і теоретична форма філософського вчення про інтуїцію. З'ясовується відмінність російського інтуїтивізму від форми інтуїтивного інтуїтивізму, запропонованого А. Бергсоном, а також від вчень про інтуїцію попереднього періоду.

Висвітлюється роль і місце російського інтуїтивізму у світовому філософському процесі. Дисертант виходить з того, що історія філософської думки в Росії є органічною складовою всесвітньої історії філософії, що основні проблеми світової думки є і її проблемами, проте способи їх осмислення та засвоєння глибоко національні.

Другий параграф "*М. О. Лосський: у пошуках нової етичної парадигми*" присвячений аналізу еволюції етичних поглядів філософа. Пошукач доводить, що філософія інтуїтивізму є передовсім етичною теорією, а вже потім релігійною.

Формулюється висновок, що нові історичні обставини вплинули і на вирішення традиційних етичних проблем. Пошуки здійснювались у напрямі повернення до метафізичних схем, зокрема у традиціях метафізики всеєдності. Виокремлюються три визначальні риси метафізики, а саме:

- метафізичне пізнання націлено на Абсолютне як таке;
- Абсолютне недосяжне засобами мислення і сприймається виключно інтуїтивно;
- відбуваються інтенсивні пошуки нових шляхів осягнення Абсолюту.

Автор доводить, що розроблена М. О. Лосським етична теорія, що має глибокі філософські корені, містить онтологічне, гносеологічне та аксіологічне обґрунтування основних моральних понять.

У третьому параграфі *"Особистість С. Л. Франка та становлення його етики"* наводиться наукова біографія філософа, ознайомлення з якою дозволяє дійти висновку про внутрішню органічну єдність його поглядів. Цілісність особистості мислителя зумовила і цілісність його філософської творчості, систематичний характер етичної теорії, глибину й ґрунтовність розробки її найважливіших сторін.

Здійснюється висновок, що в своїй духовній еволюції Франк досяг вищого рівня філософської думки своєї доби — не тільки вітчизняної, а й світової.

Визнання Бога як морального Абсолюту, на погляд пошукача, є головним висновком етики Франка, що і дало підставу назвати його етичне вчення "Етикою Абсолюту". Етична проблематика Франка, однак, була підпорядкована розв'язанню світоглядних питань. У цілісності світогляду філософом вбачалась єдність світо-та життєрозуміння, а саме синтез онтології та етики на засадах інтуїтивізму.

Четвертий параграф *"С. Л. Франк про природу моральності детермінації"* висвітлює погляди філософа на існування численних моральних систем. Питання про підстави моральності ставилось С. Л. Франком у нерозривному зв'язку з релігійними уявленнями щодо сутності та призначення людини. За моделлю філософа, людина є сукупністю трьох начал: природного, розумового та божественного. Отже, моральність бачиться ним як висновок з такої структури. Це здійснювалось Франком через критику

натуралістичних і раціоналістичних систем моральності. Жодна з них, вважає він, не може задовольнити людину. Звідси випливає висновок: моральну систему слід будувати, виходячи з погляду на належність людини до вищого божественного порядку. А це ставить завдання втілення людиною абсолютного начала у своєму нижчому, звичайному бутті, завдання реалізації своєї божественної сутності.

Дисертант доходить висновку, що, по суті, російська філософія інтуїтивізму є прикладом моральної філософії, оскільки базові її ідеї мають духовно-моральний характер.

У другому розділі дисертаційного дослідження "**Філософські системи М. О. Лосського і С. Л. Франка та їх моральні засади**" міститься аналіз розроблених ними цілісних вчень.

Автор доходить висновку, що російський інтуїтивізм інтерпретує інтуїцію як універсальну співпричетність "всього всьому" у світі.

Характерною рисою філософії М. О. Лосського і С. Л. Франка є повернення до метафізики. Пошукач твердить, що в цьому відношенні російська релігійна філософія випередила аналогічний повернення до онтології, здійснене в європейській філософії нашого століття такими мислителями, як А. Бергсон, М. Шелер, М. Гартман, М. Хайдеггер.

У першому параграфі "*Інтуїтивізм М. О. Лосського*" проаналізовано найважливіші аспекти філософської системи мислителя. Незважаючи на те, що метафізика була центральною темою в його творчості, вихідною точкою його досліджень стала гносеологічна проблематика, якій було присвячено працю "Обґрунтування інтуїтивізму". Остання принесла М. О. Лосському світову відомість.

Вирішення гносеологічних питань у цьому творі було тісно пов'язано із прагненням побудувати цілісну й несуперечливу теорію буття. Таку теорію М. О. Лосський назвав інтуїтивізмом, або ідеал-реалізмом. Під інтуїцією філософ розумів "безпосереднє володіння предметом в оригіналі". Гносеологічна координація ста-

новить, за Лосським, головний закон пізнання. Дійшовши висновку, що предмет безпосередньо даний нашому пізнанню в до-свіді, філософ називає свою теорію пізнання емпіризмом.

М. О. Лосський вирізняє три види інтуїції: чуттєву, інтелектуальну та містичну. Інтуїція трактується ним як особливе інтелектуальне явище, завдяки якому людині безпосередньо відкривається істина.

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу, пошукач стверджує, що М. О. Лосський своєю теорією інтуїтивізму продемонстрував потреби філософської думки Росії початку ХХ ст. За С. Л. Франком, лише із працею "Обґрунтування інтуїтивізму" виникає специфічна російська науково-систематична філософська школа. Ця теорія здобула чимало прихильників.

У другому параграфі "*Об'єктивний ідеал-реалізм М. О. Лосського*" розглядається та складова філософської системи, яка формує уявлення про засади буття, тілесний і духовний світ людини та її ставлення до Творця. Доведено залежність гносеології від онтології, виявлено онтологічні передумови акту пізнання.

У третьому параграфі "*Ідея "живого знання" С. Л. Франка*" висвітлюється зміст гносеологічної теорії мислителя. С. Л. Франк зазначає, що ми маємо не одне, а ніби два знання: абстрактне знання про предмет, що розкривається у поняттях та судженнях, і безпосередню інтуїцію предмета в його металогічній цілісності, включеності у вседність.

Свідомість в інтуїтивізмі має відкритий характер і постає як цілісність, у формуванні якої бере участь не лише логікорозумова, а й чуттєва та містична діяльність. Свідомість має соборну природу, оскільки не належить тільки індивіду як такому, а реалізується через індивіда і в індивіді. Сама ж по собі вона з необхідністю містить в собі трансіндивідуальні, колективні, універсальні аспекти і передумови, є родовою вселенською свідомістю.

В четвертому параграфі "*Метафізика вседності С. Л. Франка*" висвітлено зміст онтологічного вчення філософа.

Цілісності та єдності світ досягає в Абсолютному бутті, що існує поза часом і простором. Це сфера "металогічної єдності", або всеєдності, оскільки кожна частина буття є пов'язаною з усім у Бозі. "Всеєдність", "Абсолютне буття", "Інше" Бога, а в пізніших творах Франка "реальність" — це філософське вираження головної інтуїції релігійного світовідчуття.

Таким чином, створені М. О. Лосським і С. Л. Франком філософські системи є прикладом органічної онтологічної гносеології. Зміст суцього розуміється як приналежність до Абсолюту. З цього доходить висновку: будь-яке явище підлягає розгляду у змістовному вимірі, де розкривається його зв'язок з Абсолютом. Акт пізнання в інтуїтивізмі безпосередньо відтворює ідею всеєдності світу.

Дослідження гносеології та онтології М. О. Лосського і С. Л. Франка дає можливість виявити ту загальнофілософську та методологічну основу, на яких ґрунтується їх Етика Абсолюту.

У п'ятому параграфі "*Праметифізичний факт зла у філософії С. Л. Франка*" зло розглянуто як виняток у філософській системі всеєдності. Проблема зла філософ розглядає у трьох рівнях буття: а) в оточуючому світі (предметне буття); б) у "власному бутті людини" (внутрішнє життя кожного); в) у тій площині реальності, яка як першооснова об'єднує і визначає ці різні світи.

Зло у Франка абсолютно ірраціональне, таке, що перебуває в принциповій суперечності із загальною логікою його системи. На думку філософа, пояснити зло означає узаконити правомірність неналежного у всеєдності: «народжується із безодні, яка лежить саме на межі між Богом і "не-Богом"».

Дисертант формулює висновок, що вчення С. Л. Франка про джерело зла є ключовою ланкою в його філософській етиці і, можливо, найцінніше в його творчому спадку.

У третьому розділі "*Особистісна етика філософії інтуїтивізму*" доведено, що створені М. О. Лосським і С. Л. Франком етичні вчення мають антропоцентристську орієнтацію. Етика Абсолюту розглядає людину як абсолютну духовну цінність, а

людський дух — як вічне, безсмертне начало. З огляду на це вона орієнтована на внутрішнє удосконалення людини, на вимір особистісного буття в контексті всезагальності. Метафізика особистості — це насамперед зв'язок людини з Абсолютним началом як вседністю. Стверджуючи себе у світі, людина здійснює постійний пошук можливостей щодо свого укорінення в ньому. Абсолют відкриває перед нею безмежні простори, проте їх треба досягнути, опанувати ними, привласнити їх.

Перший параграф "*Персоналістичний дискурс етики М. О. Лосського*" присвячений проблемі метафізичного самовизначення особистості. Доходиться висновку, що саме потреба у самовизначенні (імплицитна чи наявна) є для філософії інтуїтивізму засадничим мотивом філософствування. Доводиться, що людина сама собі визначає власні межі і сенс, а не відтворює їх, виходячи з "об'єктивного стану речей". А відтак самообмеження — це та плата за свободу, яка може бути реалізованою лише в рамках звичаїв та інституціоналізованих етичних норм, що мають обов'язковий характер.

Внутрішній світ людини, як реальність особливого виду, не є однорідним: у ньому містяться переживання — як зовнішні (душевні), так і глибинні, котрі повніше віддзеркалюють природу людської істоти (духовні).

Мораль виступає модусом ставлення людини до дійсності, до світу взагалі, постає як форма світовідчуття.

Другий параграф "*Свобода та її моральнісний зміст*" присвячено розкриттю другої засадничої умови етики Абсолюту — проблемі свободи, а на вищому щаблі розвитку — свободи волі.

За вченням М. О. Лосського, Бог створив світ як сукупність "субстанціальних діячів", здатних до творчості власного життя у межах дарованої їм індивідуальності. Кожному даровано свободу і надано можливість виробляти в собі певний емпіричний характер, тобто певні властивості. Таким чином, філософ надає Свободі метафізичного статусу, твердячи, що свобода є первинною властивістю кожної людини, а висловлюючись ширше, кожного

"субстанціонального діяча".

Вибір, який врешті-решт роблять наділені свободою волі люди — це вибір між добром і злом, любов'ю і егоїзмом, злагодою і ворожнечею.

Пошукач підкреслює, що М. О. Лосський виокремлює при цьому формальну свободу, одвічно притаманну особистості, та "позитивно-матеріальну свободу", досягнення якої вимагає творчого зусилля та самовизначення. Таким чином, у центр уваги ставляться питання творчості та відповідальності.

Наголошується, що свобода — небезпечний дарунок; це вічна суперечність між ідеалом і обов'язком у свідомості людини.

Отже, суттєвою передпосилкою етики Абсолюту Лосського є така побудова світу, за якої особистість не є замкненою в собі, а перебуває у тісному взаємозв'язку з усіма іншими істотами. Передумовою цього зв'язку виступає свобода. Таким чином, вона є умовою любові, досконалості, божественної повноти буття і водночас умовою існування зла у світі.

Третій параграф *"Філософія цінностей М. О. Лосського. Аксиологічне обґрунтування моралі"* розкриває аксиологічний підхід до обґрунтування основних понять етики Абсолюту. По-перше, філософ визнає об'єктивний характер цінностей. З огляду на це він піддає критиці інші аксиологічні теорії, створюючи широку панораму різнобічних підходів до з'ясування природи цінностей. По-друге, він визначає: все, що належить до цього світу, має ціннісний характер. По-третє, філософ здійснює поділ цінностей на абсолютні і відносні.

Упроваджуючи Божество як абсолютну моральну самоцінність — самоціль усього всесвіту, філософ тим самим визначає і безумовну силу Добра, пророкує торжество світу абсолютних цінностей у реальності.

Таким чином, вимір цінностей здійснюється на основі абсолютних критеріїв — таких, як істина, добро, краса, а також людська гідність, свобода, честь, справедливість, відповідальність та ін. Проте, як визнає М. О. Лосський, вони формуються у про-

сторі людської духовності і є справжніми основами існування людства як відповідної складової Абсолюту.

Ідея цілісності світу, заснованого на абсолютних цінностях, на добрі як своїй першооснові, постійно відтворюється у культурі.

У четвертому параграфі "*Світ духовного буття*" доходить висновку, що філософія С. Л. Франка являє собою онтологію, пропущену крізь призму метафізичної антропології. Людина є укоріненою в світі, і тому таємниці світу містяться насамперед в самій людині; світ є олюдненим, і його неможливо досягнути поза людиною. Такою є провідна ідея філософа.

Важливою складовою метафізики С. Л. Франка є формування поняття духовної реальності. Духовна форма буття не є чимось таким, що виступає поряд з буттям взагалі, вона є особливою людською формою буття, формою виявлення реальності в дії, яка не вичерпується раціонально, а спрямована всередину, до неосяжних глибин. Це справжня сутність людського "Я". З нею пов'язано "трансцендування" — вихід за межі предметного світу, досягнення трансраціонального пізнання Бога і зв'язок людської душі з Богом як вираз трансцендентного виміру людини.

П'ятий параграф "*Реальність і душа людини*" присвячено розкриттю філософського бачення С. Л. Франком психологічної проблеми сутності душі. Філософ говорить про душу як суб'єктивне "дзеркало Всесвіту". Душевне життя або його суб'єкт він уявляє як точку, в якій вкорінено реальність емпіричного змісту нашого життя в Абсолюті, як точку, в якій саме буття стає буттям внутрішнім, буттям в собі і для себе.

У четвертому розділі "**Соціальна етика філософії інтуїтивізму**" розглянута соціальна філософія С. Л. Франка, з'ясований її моральний зміст.

Проблема соціальної етики в сучасному її розумінні має своєю передумовою зовсім інакше розуміння діалектики соціального та індивідуального. Визнання соціальної природи людини не суперечить визнанню автономності та самобутності індивіда. Навпаки, воно ґрунтується на ідеї пріоритету особистості, наголошує на

визначальній цінності людської самоідентифікації та самореалізації.

Соціальність як поняття вживається філософами-інтуїтивістами як показник того, якою мірою людина здатна впливати на обставини свого життя, на соціальні інститути.

Людина як особистість — та межа буття, де перетинаються царина ідеалу і реальний соціум. Своєю присутністю у світі, індивідуальними особливостями особистість формує структурні підвалини культури.

Перший параграф "*Соціально-політичні погляди і настрої М. О. Лосського і С. Л. Франка*" розглядає участь філософів у політичному житті країни, особливо до періоду їх вимушеної еміграції (1922 р.). Аналізується їх публіцистична діяльність, зокрема публікацій С. Л. Франка у збірниках "Віхи" та "З глибини". Філософ шукає "Абсолютну опору" і не знаходить її в жодному із громадських ідолів. Він скептично ставився до усіх планів "порятунку" Росії, тим більше — всього світу. Невдалі громадські акції змушують С. Л. Франка дійти висновку про необхідність шукати "особистого порятунку".

Другий параграф "*Система соціальної філософії С. Л. Франка*" присвячено аналізу найважливіших положень соціальної філософії. Суспільство постає як єдиний суб'єкт оцінки. Підкреслюється, що у своїх роздумах про суспільство С. Л. Франк виходив з ідеї всеєдності, яка набуває характеру соборності. Остання для нього є справжнім сенсом будь-якої громадськості, духовної спільності.

Особливої уваги заслуговує аналіз С. Л. Франком двоїстого характеру суспільства, наявності в ньому двох аспектів — внутрішнього та зовнішнього. Означена концепція соціальної філософії докладно розроблена ним у творі "Духовні засади суспільства".

Основним предметом і кінцевою метою усіх роздумів С. Л. Франка виступає проблема удосконалення суспільних умов життя через максимальне напруження моральнісної активності людини.

Третій параграф *"Спілкування як основа духовного буття суспільства"* присвячено з'ясуванню духовних основ суспільства С. Л. Франком. Соціальна етика його — це насамперед етика спілкування, яка побудована на засадах соборності. Основну форму соборності С. Л. Франк вбачав у сімейно-шлюбній єдності — як первинному осередку суспільного і духовного виховання; другою — за важливістю — формою було релігійне життя і останньою — спільність людських долі.

Основу для духовної єдності становить принцип взаємовідносин "Я" і "Ти", що формує "Ми". За Франком, "Ми" є первинною категорією особистісного, людського, а тому й соціального буття, прообразом реальності "неосяжного". Ця ідея становить основу соціальної метафізики. Начало, що складає сутність суспільного життя, має, таким чином, моральнісний характер.

Духовні основи суспільства філософ вбачав у засадах служіння, солідарності та свободи.

У четвертому параграфі *"Моральний ідеал суспільного життя"* здійснено аналіз морального ідеалу, розробленого С. Л. Франком стосовно суспільного життя. Пошук морального змісту суспільного ідеалу — головне завдання соціальної філософії. Абсолютний моральний ідеал, на погляд М. О. Лосського і С. Л. Франка, покликаний захистити життя від зла, служити Добру і Правді, а це є шляхом християнського вдосконалення життя. Виходячи з цього, Франк проводить аналіз двох рівнів моральної регуляції у суспільстві: етики закону та етики творчості.

Аналізу цих проблем і присвячено п'ятий параграф *"Етика закону та етика творчості"*.

Етика закону є першим, важливим, проте недовершеним і суперечливим етапом розвитку моралі. Закон покликаний обмежувати поширення зла у суспільстві. Етика закону перебільшує наявність зла у людині та обмежує її свободу.

Етика творчості є етикою особистого вдосконалення, творення самого себе, є моральним обов'язком особистості. Виходячи з цього, філософ робить остаточний висновок у душі етики Абсолю-

ту: етика повинна бути лише творчою, оскільки цьому відповідає природа людини.

Остаточне вирішення соціальних питань, на думку М. О. Лосського і С. Л. Франка, можливе виключно із християнських позицій.

П'ятий розділ **"Етика християнського реалізму"** присвячено розкриттю релігійного змісту створеного М. О. Лосським і С. Л. Франком етичного вчення. Звернення до філософської спадщини російських філософів-інтуїтивістів спрямоване на поглиблення розуміння філософської сутності релігії.

Абсолютна, всеохоплююча, надіндивідуальна реальність (всеєдність) надана віруючому не як об'єкт, не у формі предметної дійсності, а у "формі реальності", котра "присутня в нас самих", "така, що нам розкривається", наголошує С. Л. Франк. Релігійно-філософські погляди М. О. Лосського і С. Л. Франка визначаються як "християнський реалізм".

Перший параграф **"Метафізична сутність любові"** розкриває християнське тлумачення цього феномену. Християнство піднесло любов до божественного принципу.

У філософській системі М. О. Лосського саме любов дозволяє сподіватись на торжество добра у світі. Цілковито вона "реалізується лише у "Царстві Божієм". На землі, у "психоматеріальному царстві", любов, на думку мислителя, можлива лише як наближення до цього ідеалу. Усе життя рухається любов'ю до цінностей, і тому любов є різноаспектною.

За Франком, любов є позитивною творчою силою, розквітом душі, радісним прийняттям іншого. Лише у любові і через любов людина стає людиною. І якщо людина — центральний об'єкт філософії інтуїтивізму, то тема людської любові, що взята в усій її широті і в християнській традиції, по праву вважається однією із провідних у філософських роздумах М. О. Лосського і С. Л. Франка.

Другий параграф **"Людина у пошуках сенсу життя"** містить загальний висновок, а саме, що смислопошук має без-

межні горизонти. Проблема сенсу життя — це передовсім питання про те, яке місце посідає людина у світі, які межі її свободи та відповідальності. Для С. Л. Франка "сене життя — в його утверженості у вічному..." Відшукати його можна лише "як єдине ціле", у внутрішньому світі, а не у зовнішній діяльності, оскільки все, до чого б не тяжіла людина в емпіричному бутті, є благом відносного типу.

У третьому параграфі *"Етика вдосконалення та етика спасіння"* розкрито зміст внутрішнього духовного вдосконалення людини. Щодо моральнісної активності людини у світі, то С. Л. Франк вирізняв два шляхи: шлях "безпосереднього випромінювання у світ сил любові" і шлях "моральнісної реформи через вдосконалення загальних умов життя". Визначальним філософом вважав перший шлях.

Найвища етична ідея "вдосконалення" світу — це ідеальний образ, який, на думку філософів, заклав у нього Творець. С. Л. Франк підкреслює, що суттєва риса необхідного соціально-політичного впорядкування життя міститься у гармонійній координації невеликих союзів і громадських об'єднань, якими є сім'я, сусідські організації, вільні благодійні товариства, місцеве самоврядування.

Рятування ж світу, тобто встановлення якогось ідеального порядку, за С. Л. Франком, людськими силами неможливе. Утопісти, на думку філософа, переносять на закон, а в кращому випадку — на моральний примус функцію рятування, яку, по суті, здатна здійснити лише вільна сила Божої благодаті. Спроба побудувати новий, ідеальний світ зустрічає опір в образі реально існуючого світу, звідси впливає прагнення знищити старий світ, що призводить до примноження сил зла. А відтак у світовому бутті не існує жодних гарантій для торжества засад добра і розуму. Єдино можливий вихід тут для людини — бути "провідником" благодатних Божественних сил, доходить такого висновку філософ.

Четвертий параграф *"Множинність кодексів моралі і*

єдність моральності. Інваріантне ядро моралі" присвячений розкриттю підходів М. О. Лосського і С. Л. Франка до пояснення наявності множинності кодексів моралі. М. О. Лосський твердив, що сходження в напрямі до "Царства Божого" шляхом нормальної еволюції здійснюється численними паралельними лініями і пояснював це тим, що недосконалі істоти нерідко керуються у своїй поведінці не цілісним ідеалом, а тією чи іншою групою обраних ними цінностей. Щодо С. Л. Франка, то він піддавав критиці як ідеї альтруїзму, так і ідеї утилітаризму, не роблячи між ними суттєвої різниці, оскільки обидва принципи вимагають служіння "ближньому", а не вищим ідеалам.

Філософи ставили за мету знайти для моралі ґрунтовну базу, створити своєрідну етику Абсолюту. Інтуїтивним методам пізнання вони відвели центральне місце в осягненні явищ моралі.

Створена М. О. Лосським і С. Л. Франком Етика Абсолюту — це насамперед духовний орієнтир особистості. Вона повертає людину до вічності, насичує її розум думками про минуле та прийдешнє, виводить за межі інтервалу її особистого існування, надає змістовності усьому її життю.

Інша проблема, що є предметом роздумів дисертанта, — ідея абсолютного в моралі. Автор твердить, що відносно стабільний "моральний світопорядок" все-таки існує. Абсолютне в моралі є особливими соціально-психологічними реаліями, і в цій якості воно підлягає не обґрунтуванню, а опису і поясненню. Як відомо, абстрактно-загальний нормативний зміст, специфічний для моралі, завжди втілюється в історико-конкретних формах. Проте в усьому розмаїтті моральних систем і окремих норм залишається інваріантне ядро. Звідси робиться висновок: чим абстрактніша норма, тобто чим бідніший її конкретний зміст, тим ширший її ареал, тим менше вона прив'язана до умов місця і часу, тим вищий ступінь її загальнозначущості, загальноприйнятності. Норми, що називають "простими", є такі не тому, що належать до елементарних життєвих ситуацій, а тому, що їм наданий широкий простір використання, певна незмінність. "Прості норми" моралі,

на думку пошукача, забезпечують певну єдність, сумарність моральних позицій, властивих народам, групам, індивідам і різним епохам. Врешті вони складають інваріантне ядро моралі. Однак значущість їх має свої межі.

У **Висновках** підбито підсумки дослідження, окреслено перспективи подальшого розроблення проблем, порушених у дисертації.

У дослідженні розглянуто проблематику, яка, власне, завжди була присутньою в філософії, однак у ХХ ст. вона набуває особливої ваги. Усвідомлюючи цю ситуацію, сучасна філософія акцентує на значущості етичної проблематики.

Дисертант відстоює точку зору, за якою М. О. Лосський і С. Л. Франк посідають провідне місце серед російських релігійних філософів. Вони створили внутрішньо цілісні, завершені філософські системи, що ними так небагата російська філософія, ставлячи за мету повернути метафізиці її втрачений (після критики І. Канта) статус і вбачаючи в метафізиці науку.

Філософи створили новий гносеологічний напрям — інтуїтизм, в якому продовжили традиції як російської філософії, так і сучасної їм західноєвропейської філософської думки. Тим часом це був самобутній тип інтуїтивізму — вони намагалися подолати протиставлення раціоналістичного та ірраціоналістичного підходів до мислення в так званому металогічному синтезі. Докладно розробили вчення про чуттєву, розумову та містичну інтуїції, віддаючи перевагу останній. Послідовно розвинули вчення про відкритість свідомості. В акті пізнання, на їх погляд, відбувається надіндивідуальна єдність суб'єкта і об'єкта завдяки їх гносеологічній координації, "живого знання" — за Франком. З огляду на це пізнаючий суб'єкт має справу не з символами, копіями, а з речами в оригіналі. Таким чином, інтуїтивізм приводить до створення "органічного світогляду".

М. О. Лосський, говорячи про відокремлено-ідеальне буття, ідеальні утворення як вищий рівень буття, тим самим відроджує вчення про реальне буття універсальї. свою теорію буття він називає

ває "конкретним ідеал-реалізмом". С. Л. Франк послідовно розвиває метафізику всеєдності, продовжуючи тим самим філософську традицію Вол. Соловйова. Створена ним філософська система моністична, але доповнена уточненнями "антиномістичного монодуалізму".

Російська філософія інтуїтивізму, з цієї точки зору, поєднує в собі теорію пізнання та онтологію. Філософські системи М. О. Лосського та С. Л. Франка не можна розглядати, виходячи з єдиної вихідної ідеї, оскільки вони напрочуд органічно цілісні.

Дисертантом робиться висновок, що етична проблематика становила основу їхніх філософських систем і була логічною вершиною, що знайшла своє втілення у створеному ними самобутньому вченні — етиці Абсолюту. Відправною точкою виступає Абсолют як всеєдність. Якщо у системі М. О. Лосського Абсолют виступає як надсистема, надсвітова сутність, то у С. Л. Франка Абсолют виявляється в різних формах, що становлять всеєдність. Сутність Абсолюту обґрунтовується ними у традиціях апофатичного богослов'я, через заперечення. Проте стосовно світу Абсолют виступає як Добро, Свобода, Любов. На базі зазначеної метафізичної конструкції і будують свою етику Абсолюту М. О. Лосський і С. Л. Франк.

Центральною темою їх філософських пошуків була проблема моральних абсолютів. Основними умовами етики Абсолюту виступають Добро, Свобода, Любов.

М. О. Лосський і С. Л. Франк дають онтологічні, гносеологічні та аксіологічні обґрунтування основним моральним феноменам — добру і злу, свободі волі, любові, абсолютним і відносним цінностям, сенсу життя і т. ін. Іншим методам пізнання відведено центральне місце в осягненні явищ моралі. Абсолют пізнається лише інтуїтивно, відповідно пізнається і Добро, Свобода, Любов.

У російській релігійній філософії особливий інтерес завжди викликав внутрішній світ людини, витоки її духовності, смислоттєві пошуки. У центр уваги філософських роздумів М. О. Лосського і С. Л. Франка поставлене існування людини зі

всіма її трагічними суперечностями. Загальнолюдська, суспільна цінність індивідуального існування, разом із значенням норм і цінностей, якими керується кожна особистість, дедалі зростає, стаючи вирішальним чинником у процесах, що об'єднують людство у наш час і творять його майбутнє.

Проблеми соціальної етики були предметом глибокого аналізу М. О. Лосським і С. Л. Франком впродовж усього їх філософського шляху. Зокрема, останньому належить заслуга у розробленні оригінального цілісного вчення соціальної філософії, суспільство в якому постає передовсім як явище духовне, невід'ємний елемент системи всеєдності. Двоїстий характер суспільства, його рівні ("соборність" і "суспільність") С. Л. Франк виводив із сутності людської природи. Здійснюється перегляд самого смислу прогресу. Останній виступає як самовдосконалення людини, всебічна реалізація її можливостей. Гасло його, сформульоване С. Л. Франком, звучить так: "Самовдосконалення як рятування світу".

Індивідуальна унікальність дозволяє людині долати обмеженість своєї соціальної приналежності. Людина може вільно самовизначитись у духовній сфері. Творчий вільний вибір — це насамперед повний вияв неповторних властивостей і якісних характеристик особистості, відображення унікальності внутрішнього світу, автономності її думки та совісті. Для нас сьогодні особливо важливими є вчення М. О. Лосського і С. Л. Франка про самоцінність особистості, а також етична інтерпретація ними положення про творчу природу особистісного початку. Етика Абсолюту — це реалістична філософія духовності, яка високо підносить проблему людини і спрямована на досягнення єдності усього людства.

Основні положення дисертації викладені автором у таких публікаціях:

Монографії:

1. *Ларіонова В. К.* Етичні теорії російського інтуїтивізму (М. О. Лосського, С. Л. Франка). — К., 1997. — 10,75 др. арк.
2. *Ларіонова В. К.* Етика Абсолюту С. Л. Франка. — К., 1996. — 6 др. арк.

Статті:

3. *Ларіонова В. К.* Класична етика Абсолюту М. О. Лосського // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. Вип. 24. — К., 1996. — 0,5 др. арк.
4. *Ларіонова В. К.* Філософський аналіз проблеми інтуїції // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Ч. 2. — Івано-Франківськ, 1997. — 1,0 др. арк.
5. *Ларіонова В. К.* Етико-антропологічні погляди С. Л. Франка // Філософські проблеми культури срібного віку. Ч. 1. — Дрогобич, 1997. — 0,3 др. арк..

Інші:

6. *Ларіонова В. К.* Національні та релігійні особливості психології людини // Соціальна психологія: Навч.-метод. посібник. — Івано-Франківськ, 1994. — 0,3 др. арк. (У співавт.)
7. *Ларіонова В. К.* Етос і релігія // Етнічна психологія: Навч.-метод. посібник. — Івано-Франківськ, 1994. — 0,3 др. арк. (У співавт.)
8. *Ларіонова В. К.* Мораль і духовність — грані виховання // Твої орієнтири. — К., 1991. — 0,3 др. арк. (У співавт.)
9. *Ларіонова В. К.* Метафізика любові і "філософія серця" у творчості Г.Сковороди // Григорій Сковорода і сучасні проблеми відродження України. — Івано-Франківськ, 1994. — 0,1 др. арк.
10. *Ларіонова В. К.* Гуманистические ценности общества и свобода личности // Гуманізм. Людина. Свобода. — Дрогобич, 1991. — 0,1 др. арк.

Ларіонова В. К. Етика Абсолюту російської філософії інтуїтивізму (М.О. Лосського і С. Л. Франка). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.07 — етика. — Київський університет імені Тараса Шевченка, Київ, 1997.

У дисертації проведено історико-етичний та методологічний аналіз етичних теорій М. О. Лосського і С. Л. Франка — найвидатніших представників російської філософії інтуїтивізму. Розглянуто як зміст створеної ними етики Абсолюту, так і онтологічні, гносеологічні й аксіологічні обґрунтування основних феноменів моралі. Висвітлено роль і місце інтуїції у сприйнятті етичних понять: добра і зла, свободи волі, любові, сенсу життя, морального самовдосконалення особистості. Диференційовано відмінності "моральних абсолютів" і "абсолютного в моралі". Визначено місце етичних теорій російської філософії інтуїтивізму в історико-етичній спадщині.

Ключові слова: інтуїтивізм, чуттєва, інтелектуальна і містична інтуїція, етика Абсолюту, абсолютне в моралі, філософія вседності, теономна мораль.

Ларионова В. К. Этика Абсолюта русской философии интуитивизма (Н. О. Лосского и С. Л. Франка).

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.07 — этика. — Киевский университет имени Тараса Шевченка, Киев, 1997.

В диссертации проведен историко-этический и методологический анализ этических теорий Н. О. Лосского и С. Л. Франка — наиболее выдающихся представителей русской философии интуитивизма. Рассмотрены как содержание созданной ими этики Абсолюта, так и онтологические, гносеологические и аксиологические обоснования основных феноменов морали. Освещены роль и место интуиции в воспитании этических понятий: добра и зла, свободы воли, любви, смысла жизни, нравственного самосовершенствования личности. Дифференцированы различия "моральных абсолютов" и "абсолютного в морали". Определено место этических теорий русской философии интуитивизма в историко-этическом наследии.

Ключевые слова: интуитивизм, чувственная, интеллектуальная и мистическая интуиция, этика Абсолюта, абсолютное в морали, философия всеединства, теономная мораль.

Larionova Victoria K. Ethics of Absolute in Russian Philosophy of Intuitionism (N. Lossky and S. Frank). — Manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Ethics. Speciality 09.00.07. Kiyv University named after T. Shevchenko. — Kiyv, 1997.

In this thesis historical, ethical and methodological analysis of the ethical theories of N. Lossky and S. Frank, the most outstanding representatives of the Russian Philosophy of Intuitionism, was carried out. The ethics of the content of Absolute created by them, as well as ontological, gnosiological and axiological grounds of the major morals phenomena, were analyzed. The role and place of intuition in the perception of such ethical concepts as the good and evil, freedom of will, love, sense of life, moral self-improvement of a person are investigated. Distinctions between "moral Absolutes" and "Absolute in morals" are differentiated. The role and place of the ethical theories of Russian philosophy of intuitionism in the historical and ethical heritage were discovered.

Keywords: sensual, intellectual and mystical intuition; Ethics of Absolute, Absolute in morals, Philosophy of wholeness, theonomnical morals.

Підписано до друку 24.10.97р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк.2.0, Обл.-вид. арк. 1,5.
Наклад 100. Зам. 276.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

10 14 x

AB 38.700